

Ferit BAZ*

Pamphylia'nın İlk Neokoros Unvanının Perge'ye Verilmesi Hakkında Düşünceler

Abstract : The article focuses both on the reasons behind Perge's the first neokorate title given by emperor Vespasian and on some important aspects such as the city's economic capacity, its architectural development, transport options and relations with Rome and emperor Vespasian. In addition, the eagerness of the city's Roman citizens to establish an emperor cult in Perge will also be discussed.

Keywords: Neokoros; Perge; Vespasian; Pamphylia; cult.

Aşağıdaki çalışmanın yazılmasındaki amacı, Pamphylia'ya ilk *neokoros* unvanının ne zaman verildiği, Perge kentinin unvanı hangi özelliklerinden ötürü almış olabileceği ve sonrasında imparator kültürünün kentte nasıl tesis edilmiş olabileceği sorularını cevaplandırmak olacaktır. Bugünkü Antalya'nın takriben 18 km kuzeydoğusunda, Attaleia ve Sillyon kentlerinin arasında yer alan Perge, Pamphylia Bölgesi'nin en önemli kent devletlerinden bir tanesiydi.¹ Perge'deki en erken yerleşim izleri, Geç Neolitik-Kalkolitik devirlerine kadar uzanmaktadır.² Kentteki iskan tarihi açısından yerleşim ise, ilkin *akropolis*'te başlamış, Hellenistik ve Roma İmparatorluk devirleri boyunca ise, güneydeki düzlük alana yayılmıştır.³ *Akropolis*'in yanı sıra, yerleşmenin etrafındaki Koca Belen ile İyilik Belen yükseltileri birer hisar işlevi görmüşler ve böylelikle kent, korunaklı bir alan üzerinde yükselmiştir.⁴ Kent, üzerinde deniz taşımacılığı yapılabilen Kestros Nehri'ne 4 km mesafede yer almak suretiyle de Akdeniz'e bağlanmaktaydı.⁵ Korunaklı bir alanda yükselmesi, bir limanla Akdeniz'e bağlanması, zengin tarımsal arazilerle sahip olması ve ünlü Artemis kültürünü barındırması gibi ayrıcalıklı özellikler nedeniyle Perge; Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde sürekli büyümüş ve gelişmiştir.

Perge sakinleri için tabir caizse bir "Onur Abidesi" olarak değerlendirilebilecek, kendi devletlerinden övgüyle bahseden, İmparator Tacitus Dönemi'ne ait yazıt, konumuz açısından oldukça değerlidir. Çünkü bu yazıtta, kentin İmparator Vespasianus'tan itibaren *neokoros* unvanı aldığı ve kentin toplamda dört tane *neokoros* unvanına sahip olduğu ifade edilir.⁶ Elbette ki bu unvan sayısı yazıtın dikildiği zamana (Ms. 275–276) değindir. Ayrıca imparator Domitianus için; Demetrios ve Apollonios kardeşler adındaki kişiler tarafından dikilen zafer takının üzerindeki yazıt da dikkat çekicidir.⁷ Takın batıya bakan yüzeyinin sağ üst köşesinde, kısmen *rasura* içerisinde "Kutsal *Neokoros* Kent Perge'ye" ifadesi okunabilmiştir. Bu ibare de daha genel bir çerçevede unvanın Flaviuslar Hanedanı zamanında verildiğini gösterir. Şahin, unvanın *rasura* içerisinde yer almasını ya Domitianus'un *damnatio memoriae*'a uğratıl-

* Yrd. Doç. Dr. Ferit Baz, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TR – 34308 Şişli/İstanbul (feritbaz@yahoo.com).

¹ Perge Tarihi'yle ilgili araştırmaların çoğunda, merhum Sencer Sahin Hocamızın yazılarına sıklıkla atıfta bulunulduğunu görürüz. Hem bu neden hem de Eskiçağ Tarihi ve Klasik Filoloji alanlarında yaptığı birçok hizmetlerinden ötürü, bu çalışmayı Hocamıza ithaf ediyorum: Ruhü Şad Olsun!

² Özdizbay 2008, 840; Martini 2010, 14–15.

³ Özdizbay 2012, 133.

⁴ Abbasoğlu 2003, 1.

⁵ Str. 14,4,2; Pomponius Mela 1,79. Martini et alii 2008, 163.

⁶ Merkelbach et alii 1997, 69–74; Weiss 1991, 353–392; Şahin 2004, no. 331.

⁷ Şahin 1999, no. 56.

masıyla ya da Hristiyanların paganizmin izlerini kentten uzaklaştırmasıyla ilişkilendirir.⁸ Ancak silme işleminin arkasında yatan gerekçe, bizim bilmediğimiz başka birşey olmalıdır. Bu yazıttaki silme ve İmparator Domitianus'un *damnatio memoriae*'a uğratılmasından hareketle, Dräger, *neokoros* unvanının ilkin İmparator Domitianus zamanında verildiğini, ölümünden sonra ise Vespasianus'un unvanına dönüştürüldüğünü varsayar.⁹ Ancak, Tacitus dönemine ait yazıt ve aşağıda ele alınacak imparator kültü rahipleri ve şenlikleri, O'nun bu varsayımını çürütür.¹⁰ Böylelikle Perge'nin de, Küçük Asya'nın diğer *neokoros* unvanlı seçkin kentleri¹¹ arasına girmesine izin veren İmparator Vespasianus olmalıdır.¹² Üstelik Perge'ye bahsedilen bu unvan, Pamphylia Bölgesi'nin *pax Romana* Dönemi'ndeki yegâne *neokoros* unvanıdır, çünkü bu dönemde başka hiçbir komşu kentin *neokoros* unvanını almadığı gözlemlenebilmektedir.¹³ Buna göre, Perge, kendi sınırları içerisinde, imparatorlar için eyalet bazlı bir tapınak veya bir kutsal alan oluşturma hakkını elde etmişti.¹⁴

Perge ile İmparator Vespasianus arasındaki temasın nasıl sağlandığını bilmediğimiz için, unvanın verilme tarzını ve tarihini somut bir biçimde belirleyemiyoruz. Bu konuda ancak tahminler ileri sürebilmek mümkündür. Perge kenti yönetimi, doğrudan temas kurabilmek amacıyla İmparator Vespasianus'a elçiler göndermiş ya da bu yöndeki talebini ilgili vali üzerinden dile getirmiş olabilir. Aynı zamanda belki, aşağıda ele alınacağı üzere, Ms. 26 senesinde *provincia* Asia kentlerinin yaptıkları gibi, Pamphylia kentleri de unvanı elde edebilmek için, kendi aralarında yarışmış da olabilirler. Belki Perge ve diğer Pamphylia kentleri, Vespasianus'tan önce hüküm süren imparatorlardan da bu unvanı almak istemiş de olabilirler.

Esasen Perge'de, daha önceki zamanlarda, masraflarını kendi cebinden karşılayarak Roma'ya elçilik yapan ve Perge'de *conventus* toplanmasına vesile olan Lysimakhos oğlu Apollonios için yapılan bir onurlandırma yazıtında, O'nun imparatorların evine karşı duyduğu bağlılığı, dindar bir biçimde gösterdiğinden bahsedilir.¹⁵ Bu durum, kentte, imparatorlara karşı duyulan sadakatin dindar bir boyutta ele alınmasının ilk örneği olması açısından önemlidir. Vespasianus öncesi dönemde kentte yerel karakterli bir imparator kültü mevcut muydu? Perge'nin Erken İmparatorluk Dönemi'ne ilişkin az sayıdaki epigrafik belgelerinde külte dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımızdan ötürü, bu soruya kesin bir cevap veremiyoruz. Olasılıkla, Anadolu'daki birçok kent devletinde olduğu üzere, Perge'de de yerel bir kült bulunmaktaydı. Kent vatandaşları, imparator kültürünün önemini, başlangıçta bağlı buldukları *provincia* Galatia'daki eyalet bazlı kült merkezlerinden öğrenmiş olmalıydı. Bilindiği üzere, Pamphylia Bölgesi İmparator Vespasianus zamanına değin, MÖ. 25'te kurulan Galatia Eyaleti'ne bağlıydı.¹⁶ Olasılıkla, Dea Roma ve Augustus kültleriyle Ankyra;¹⁷ Tiberius kültleriyle Ikonion¹⁸ ve Pessinus;¹⁹ Iulius-

⁸ Şahin 1999, 79.

⁹ Dräger 1993, 250 vdd.

¹⁰ Ayrıca bkz. Şahin 1999, 79–80.

¹¹ Burrell 2004, 17–266.

¹² İzin kim tarafından verildiği hususu tartışmalıdır: Claus 1999, 491 dn. 2, bu kararın imparatorun yetkisinde olduğunu belirtmektedir. Öte taraftan Franke 1968, 19 vd; Millar 1977, 449; Price 1984, 66–67 ve Harl 1987, 61, kararı *senatus*'un verdiğini düşünmektedirler. Bu konuya ilişkin olarak ayrıca bkz. Roueche 1989 dn. 38; Nollé 1993, 289 dn. 34.

¹³ Side *pax Romana* Dönemi'nde muhtemelen *neokoros* unvanı almamıştır. Şöyle ki, bu dönemde kentin büyük gösterişli yapılarının ön cephelelerinden ele geçen bina yazıtlarında kentin bütün unvanları sayılmış ama *neokoros* unvanı hiçbir şekilde söz konusu edilmemiştir, bkz. Baz 2008, 139–152. Aynı şekilde Aspendos'un da *neokoros* unvanını kesin olarak Ms. 3. yüzyılın ikinci yarısında aldığı söylenebilir, Baz 2013, 71–84.

¹⁴ *Neokoros* unvanlı kültlerin eyalet bazlı olmalarına dair bkz. Habicht 1972, 64; Price 1984, 66; Ferguson 1987, 777.

¹⁵ Şahin 1995, 23–32; Şahin 1999, no. 23.

¹⁶ Sherk 1950, 15; Leschhorn 1992, 316–317; Mitchell 1993, 152; Brandt – Kolb 2005, 21, 24; Eck 2007, 191.

¹⁷ Bosch 1967, 35–49; Price 1984, 267; Burrell 2004, 166–174; Mitchell – French 2012, 10–14.

Claudius'lar sülalesi kültüyle Pisidia Antiokheia'sı²⁰ gibi yerleşmeler, Perge sakinlerine ilham kaynağı olmuşlardı.

Neokoros unvanını veren imparatorun ve aynı zamanda Lycia-Pamphylia ortak eyaletini kurduran imparatorun Vespasianus olması, tesadüf olmasa gerektir. Nollé'nin dile getirdiği üzere, Perge'nin *neokoros* unvanı ile Lycia-Pamphylia ortak eyaletinin organize edilmesi durumları birbirleriyle bağlantılıdır.²¹ Bizce de bu türden bir ilişki akla yatkın gelmektedir, çünkü Roma Dünyası'nda İmparator Claudius ve Vespasianus zamanlarında yeni eyalet haline getirilen veya tekrardan organize edilen eyaletlerde, bu türden eyaletin tamamını ilgilendiren karakterde kültler kurulmuşlardır.²² Ancak hemen belirtelim ki, bu türden yeni kurulan veya yeniden organize edilen bölgelerde, eyalet bazlı imparator kültürleri kurma girişimleri, Roma merkezi otoritesinin dayatması veya isteği sonucu meydana gelmemiş, bu girişimlerin arkasında hep eyaletliler inisiyatif kullanmışlardır. Burada halkların isteğini gözden geçiren Roma, kendi egemenliklerini pekiştirmeye yönelik olarak, kültürlerin kurulmalarına izin vermiştir. Sonuç olarak İmparator Vespasianus; Lycia-Pamphylia'yı Ms. 70–74 yılları arasında tek başına ayrı bir eyalet olarak oluşturduktan kısa bir süre sonra Perge'ye de *neokoros* unvanını vermiş olmalıdır.²³

Perge, hangi özellikleri sayesinde *neokoros* unvanını alabilmeyi başarmıştır? Bu soruyu cevaplandırmada antik tarihçi Tacitus'un, *provincia* Asia kentlerine İmparator Tiberius zamanında verilen *neokoros* ile ilgili bir anlatımı yardımcı olacaktır. Söz konusu anlatıma göre, Ms. 26 yılında Asia Eyaleti'nin on bir kentine ait yirmi altı temsilcisi İmparator Tiberius'un huzuruna çıkarak, imparatorun kendisi, *senatus* ve Livia için *neokoros* unvanlı bir kült kurmayı talep etmişlerdir.²⁴ Unvanı almaya en yakın, en iddialı kentler arasında Pergamon, Ephesos, Miletos, Smyrna ve Sardes yer almıştır. Temsilciler, kentlerinin ne kadar köklü olduğunu *senatus*'a anlatarak, kültürün kendi topraklarında kurulması için *senatus*'u ikna etmeğe çalışmışlardır. Pergamon'da Augustus kültürünün olması nedeniyle Pergamon'un, Artemis ve Apollon kültürlerini yenilemelerinden dolayı da Ephesos ve Miletos'un istekleri geri çevrilmiştir. Buna gerekçe olarak, kentlerin finans güçlerinin bu mevcut kültürlerin tesis edilmesi ve kültle ilgili faaliyetlerin icra edilmesinden ötürü azalmış olması gösterilmiştir. Önemli kentler arasında geriye bir tek Smyrna ve Sardes kalmıştır. Sardes kenti temsilcileri, kentlerinin eskiliğini; Smyrna temsilcileri ise, kentlerinin eskiliğinin yanı sıra, vaktiyle siyasal anlamda (III. Antiokhos'a karşı, Ms. 191–188) Roma'ya verdikleri desteği ve *Dea Roma* kültürünün kendi topraklarında olmasını vurgulamışlardır. Bunun üzerine kılı kırk yararcasına düşünen *senatus*, kültürün Smyrna'da kurulmasına izin vermiştir. Hiç şüphesiz, her *neokoros* unvanı verilisinde, kentler arasında böyle bir rekabetin olduğunu düşünmek yukarıda da kısaca değinildiği üzere, yanlış olur. Ancak Tacitus, bu anlatımıyla Roma'nın bu unvanı vermede özellikle ekonomik açıdan nasıl hassas davrandığını göstermektedir. Gerek Roma'nın hassasiyeti, gerekse kentlerin vurgulamaya çalıştıkları noktaların dışında kalan başka unsurlar da olmalıdır. Örneğin kentlerin doğal alt yapıları, mimari donanımları, su rezervleri ve ulaşım açısından coğrafi konumları da belirleyici kriterler arasında yer almış olmalıdır.

¹⁸ IGR III 1473.

¹⁹ Mitchell 1993, 100 vd.

²⁰ Price 1984, 268–270; Mitchell 1986, 27 dn. 48.

²¹ Nollé 1993, 123.

²² Claudius ve Vespasianus zamanında eyalet kültürlerinin ortaya çıkışları hakkında bkz. Herzog-Häuser 1924, 837; Cerfaux–Tondriau 1957, 355; Fishwick 1961, 164; Fishwick 1972, 711; Habicht 1972, 65–69; Scott 1975, 34; Millar 1977, 573 vdd; Deininger 1978, 456 vd; Wlosok 1978, 46 vd; Mellor 1992, 390 vdd; Liertz 1998, 10; Claus 1999, 394.

²³ Lycia-Pamphylia Eyaleti'nin ortaya çıkışı hakkında bkz. Eck 1970, 75; Hall 1984, 27 vd; Strobel 1985, 173–180; Halfmann 1986, 42 dn. 15; Rémy 1986, 62 vd; Brandt 1992, 99; Şahin – Adak 2007, 85–93; İplikçioğlu 2008, 5–23; Özdizbay 2008, 858–861; Onur 2008, 53–66.

²⁴ Bkz. Tac. *ann.* 3,66,9; 4,15; Friesen 1993, 14–19.

Perge Kent Devleti'nin tarihinin köklü olduğunu ve kentin daha Hellenistik Dönem'de içinde barındırdığı Artemis kültü nedeniyle zengin olduğunu biliyoruz. Bir defa kent daha kurulmazdan evvel, *akropolis*, Geç Neolitik ve Kalkolitik Çağlar'da kullanım görmüştü. Kent MÖ. 1200 civarında kurulduğunda, yerleşim ilkin *akropoliste* başlamış; Hellenistik ve Roma İmparatorluk devirleri boyunca ise, güneydeki düzlük alana yayılmıştı. Kent, Antik Dönem'de elde ettiği ünü, içinde barındırdığı Perge Artemis kültürüne borçluydu.²⁵ Söz konusu Artemis kültü, bölgeler üstü öneme sahip olduğu için Perge, dinsel bir buluşma noktası olmuştu.²⁶ Artemis Tapınağı'na dışarıdan gelen insanlar ve yapılan şenlikler sayesinde, kült ekonomik manada kenti besleyen faktörlerin başında gelmiş olmalıydı. Hellenistik Devir'de, kentin *akropolis*'ten güneydeki düzlüğe yayılmaya başlamasının nedenlerinden bir tanesi de Artemis Kültü'nün kente sağladığı ekonomik faydalar olsa gerektir.²⁷ Mackay'a göre kent, Roma tarafından kendisine bahşedilen unvanları alırken, içinde barındırdığı Artemis kutsal alanının popülaritesinden de yararlanmış olsa gerektir.²⁸

Elimizdeki kısıtlı bilgilerden elbette MÖ. 1. yüzyılda Perge ile Roma arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu tam olarak anlayamıyoruz. İlk deniz korsanı Zeniketes ile ilgili mücadelede Perge'nin Roma'ya karşı olan tutumunu bilemiyoruz. Ancak, Perge yönetimi, Mithradates Eupator ile olan mücadelede diğer Pamphylia kent devletlerinin de yaptığı gibi, Roma donanmasının kullanımına gemiler tahsis etmiştir. Ayrıca Caesar Katilleri Anadolu'ya kaçtıklarında, Side, Sillyon ve Aspendos kentleri, Caesar Katilleri'ne yardım ederlerken; Perge, katillere destekçi olmayarak Antonius ve Octavianus'un tarafını tutmuşlardır.²⁹ Az sayıdaki bu bilgiler, Perge'nin MÖ. 1 yy'da Roma'ya sunduğu dayanışmayı ve sadakati kısmen de göstermesi açısından değerlidir. Ancak Roma ile ilişkiler konusunda zikredilmesi gereken en önemli nokta, Perge'nin İmparator Vespasianus'a duyduğu bağlılıktır. Vespasianus kendi askerleri tarafından imparator ilan edilmesinden hemen sonra, kent imparator Vitellius'a karşı, yeni imparator ilan edilen Vespasianus'un atlı bir heykelini kentin güney hamamında diktirmiştir.³⁰ Latince yazılan onurlandırma kaidesi üzerinde, anıtı diktirenlerin sırasıyla kentteki Roma vatandaşları, *boule* ve *demos* oldukları yazılıdır.³¹ Roma vatandaşlarının kentin idari organlarının önünde zikredilmesi ve yazıtın Latince olması, Vespasianus'a duyulan bağlılığın ilkin bu Perge'li Roma vatandaşlarından kaynaklandığını düşündürmektedir.³² Buna göre, imparatorla yakın ilişki içerisinde olan Perge'li Roma vatandaşları, *neokoros* unvanının kente verilmesinde de etkin bir rol üstlenmiş olabilirler: Örneğin, Burrell, M. Plancius Varus'un imparator ile kent arasında bir elçi gibi vazife görmüş olabileceğini dile getirmektedir.³³ Bütün bu şartlar altında, kent sakinlerinin Romalı vatandaşlarla birlikte Vespasianus'a başından beri gösterdikleri sadakatin karşılığı olarak, imparatorun *neokoros* unvanını Pamphylia'daki kentler arasında Perge'ye vermesini şartırtıcı karşılamamak gerekmektedir.³⁴

Unvanın Perge'ye verilmesindeki en önemli kriterlerden bir tanesi de, olasılıkla Perge'nin yeterli mali güce sahip olabilmesiydi. Kent devletlerinin varlıklarını sürdürebilmeleri için, kendi kendilerine yetebil-

²⁵ Artemis Kültü'nün ününü hatip ve devlet adamı Cicero da belirtmektedir: "*Pergae fanum antiquissimum Dianae scimus*" Cic. *verr.* 2,1,53.

²⁶ Dinsel buluşma noktası ifadesi için bkz. Nollé 1993, 311; Artemis Kültü'ne ilişkin olarak bkz. Onurkan 1969/70, 289–298; Pekman 1973, 39–42.

²⁷ Martini 2010, 72.

²⁸ Krş. Mackay 1990, 2049.

²⁹ Bosch 1957, 41 vdd.

³⁰ Eck 2012, 31.

³¹ Şahin 1999, no. 54. Şahin'e göre yazıt güney hamam binasının Vespasianus'a adandığını gösteren bir bina yazıtıdır, bunun için bkz. Şahin 1999, 68–71.

³² Krş. Eck 2012, 31.

³³ Burrell 2004, 175.

³⁴ Eck 2012, 32.

meleri gerekmektedir. Unvanı alacak kentlerin, kutsal mekânlar inşa etmeleri, şenlikler tertip etmeleri ve kült faaliyetlerini yürütmeleri için elbetteki belli bir ekonomik güce sahip olması beklenirdi.³⁵ Kentlerin ayrıca, kült ve şenlikler kapsamında gelecek izleyici, atlet ve sanatçılar gibi misafirleri ağırlamaları, bunun için de gerekli yapıları inşa etmeleri gerekmektedir. İşte bu hususlardan ötürü, İmparator Vespasianus, Perge'nin ekonomik gücünü de dikkate almış olsa gerektir. Roma'nın Nero ve iç mücadeleler esnasında yaşadığı bazı siyasi olaylar ve buna bağlı olarak devletin ekonomik açıdan yıpranması, ister istemez Vespasianus'u da bu konuda temkinli davranmaya itmişti.³⁶ İmparator kentlere bahşedeceği unvanlar konusunda dikkatli ve titiz davranmıştır.³⁷ Nitekim İmparator Domitianus, Syria Eyaleti'nde görev yapan Claudius Athenodoros adındaki bir *procurator*'a, kentlere ayrıcalıklar ve unvanlar dağıtırken babası Vespasianus'un dikkatli bir şekilde davrandığını yazmaktadır.³⁸

Elbetteki elimizdeki sınırlı sayılı belgeden, Perge Kenti'nin İmparator Vespasianus Dönemi'ne değin ekonomik durumunu belirleyemiyoruz. Ancak *pax Romana* Dönemi'ndeki yazıtlarda tespit edilebildiği kadarıyla, kentin elit vatandaşları kamusal yapıların inşa masraflarını karşılamışlar veya kendi vatanlarına çok çeşitli şekillerde faydalar sağlamışlardır: Örneğin imparator Nero zamanında C. Iulius Cornutus³⁹ ve İmparator Hadrianus zamanında Plancia Magna⁴⁰ isimli hatırı sayılı Roma vatandaşları, bu türden destekler sağlamışlardır. Ayrıca başka bir yazıttan anlaşılabilirdiği kadarıyla, tahıl temininde kent bir dönem dar boğaza düşmüş, ancak Tiberius Claudius Apollonios adındaki Domitianus Dönemi'nde yaşayan hayırsever zengin bir vatandaşın yardımıyla çok ağır problemlerle karşı karşıya kalmadan söz konusu sıkıntısını bertaraf edebilmiştir.⁴¹ Hatta kentin bazı *euergetes*'leri, Perge'ye sağladıkları faydalardan ötürü, resmi bir biçimde tanrısal açıdan onurlandırılmışlardır.⁴² Ancak yukarıda zikredilen örneklerden hareketle, kentteki tüm kamusal harcamaları zengin bireylerin üstlendiği sonucunu çıkarmamalıyız. Bunun yanı sıra kentin kendisine yetemediği gibi bir çıkarımda bulunmak da iddialı bir yaklaşım olsa gerektir. Bunun yerine muhtemelen kent, sahip olduğu coğrafi ve kültürel özellikler nedeniyle, kendisine yetmiş olmalıdır. Kentteki prestij kültürünün ve vatanseverlik duygusunun (en azından belirli aileler nezdinde) gelişmiş olması nedeniyle, kentteki hayırsever bazı zengin vatandaşlar, birtakım harcamaları üstlenmekten çekinmemişlerdir. Perge'nin *neokoros* unvanı öncesi ve sonrasında sürekli imar faaliyetlerine girişmiş olması,⁴³ kentin erişmiş olduğu ekonomik seviyeyi gözler önüne sermektedir: Örneğin Demetrios-Apollonios takı,⁴⁴ Hadrianus takı,⁴⁵ Hadrianus çeşmesi,⁴⁶ *macellum*⁴⁷ sonraki devirlerde inşa edilmişlerdir. Aynı şekilde Ms. 3. yüzyılın ilk yarısında en azından Ms. 230'lu yıllara değin, inşa faaliyetlerinin yoğun bir biçimde sürdüğünü görüyoruz. Bu da kentin ulaşmış olduğu ekonomik seviyenin belli bir dönem için devam ettiğini gösterir.⁴⁸

³⁵ Tapınakların inşası ile kentlerin ekonomik açıdan zorlanmalarına ilişkin bkz. Stahl 1978, 117.

³⁶ Örneğin imparator, kendisine yapılan elçiliklerin sayısına bir sınırlama getirmiştir, Dig. 50,7,5,6.

³⁷ Magie 1950, 566–569; Macro 1980, 669.

³⁸ SEG 17 755.

³⁹ Şahin 1999, no.36–39.

⁴⁰ Şahin 1999, no.86–109.

⁴¹ Şahin 1999, no.58.

⁴² Örneğin, Lysimakhos oğlu Apollonios adında bir hayırseverin heykeli Artemis Tapınağı'na dikilmiştir, bkz. Şahin 1999, no. 23. Marcus Feridius adındaki bir başka hayırsever için de ölümünden sonra yıllık bir şenlik düzenlenmiştir, bkz. Şahin 1999, no.66.

⁴³ İmparatorluk Çağı'ndaki imar faaliyetleri hakkında genel olarak bkz. Öztürk 2004, 201–210.

⁴⁴ Özdizbay 2012, 27–29; Özgen 2009, 53–60.

⁴⁵ Özdizbay 2012, 52–62; Özgen 2009, 53–60.

⁴⁶ Özdizbay 2012, 61–65.

⁴⁷ *Macellum* için bkz. Özdizbay 2012, 66–73.

⁴⁸ Gliwitzky 2010, 193, bu yapılar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. 35–86. Ayrıca bu dönemdeki ekonomik gücü hakkında bkz. Özdizbay 2012, 151.

Neokoros unvanı öncesinde Perge'nin sahip olması gereken diğer koşullardan bir tanesi ise, kentin belli başlı mimari yapılarıdır. Kentin mimari açıdan en görkemli yapısı ve en prestijli yapısı hiç şüphesiz, Perge Artemis kutsal alanı olmalıydı. Ancak şu anki bilgilerimizle kutsal mekânın nerede olduğunu belirleyemiyoruz.⁴⁹ İmparator Vespasianus Dönemi'ne değin kentte *peristylli Hellenistik I* adı verilen, *akropolis*'in güney kenarında bulunan ve içerisinden zırlı bir Augustus heykeli⁵⁰ ele geçen bir *agora* binası saptanmıştır.⁵¹ Burasının kentin yazıtlarından birinde zikredilen *Sebaste agora* ile aynı olup olmadığı bugün için belirlenememektedir.⁵² Ancak yapının Roma İmparatorluk Dönemi'nde de hizmet verdiği anlaşılmaktadır.⁵³ Özdizbay'a göre, kentin *Sebaste agora*'sı, sütunlu caddelerin kuzeyde keşiştiği kavşağın kuzeydoğusundaki düzlük alanda bulunmaktaydı.⁵⁴ Yine O'na göre, *akropolis*'te batı tepesinin doğu yamacında bulunan *peristylli Hellenistik II* adı verilen bir başka yapı da tipoloji açısından bir ticaret *agora*'sıdır. Böylelikle kentin Hellenistik Devir'den itibaren iki adet *agora*'ya sahip olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁵ Tüm bunların yanı sıra kentin güneyindeki yuvarlak Hellenistik kuleleri ve sur sistemi de kenti gösterişli kılmış olmalıydı. Kentte işlevlerinin ne olduğunu bilemediğimiz, imparator Tiberius ve Claudius dönemlerine ait yazıtlı mimari parçalar, adı geçen bu imparatorlar zamanında da kentte inşa faaliyetlerinin sürdüğünü göstermektedir.⁵⁶ İmparator Nero zamanında kentin *gymnasion-palaestra* yapısında sebebini ve niteliğini bilmediğimiz birtakım yoğun inşa faaliyetleri yürütülmüştür. *Akropolis*'in hemen dibinde yer alan bu yapının, pencere ve kapı üzerindeki inşa yazıtlarında C. Iulius Cornutus'un adı geçmektedir. Kendisi bu yapıda çeşitli imar faaliyetleri gerçekleştirmiş ve bazı mekânları İmparator Nero'ya adamıştır.⁵⁷ "Merhum Hocamız Şahin", C. Iulius Cornutus'un bu faaliyetlerini *gymnasion-palaestra*'nın büyütülmesi ve yeniden düzenlemesi ile ilgili olarak görür. O'na göre, bu inşa faaliyetleri, Vespasianus zamanında verilecek *neokoros* unvanlı kültün Perge'de kurulmasına bir hazırlıktır.⁵⁸ Elde yeterli derecede belge olmamasından, yazıtların somut bir biçimde inşa içerikleri ve nedenlerinden söz etmemesinden ötürü, bu görüş şimdilik bir tahminden öteye geçmemektedir. Ancak, Perge'nin, dönemin ihtiyaçlarına karşılık verebilen bir *gymnasion-palaestra* yapısına sahip olması, *neokoros* unvanını alırken kentin elini güçlendirmiş olmalıdır. Perge'de kült şenlikleri için gerekli diğer yapılar arasında akla tiyatro ve *stadion* gibi büyük kamusal binalar gelmelidir. Tiyatronun yapımına en erken İmparator Nero zamanında başlanmış olmalıdır.⁵⁹ Olasılıkla daha önceki dönemde de kentte tiyatro işlevi gören bir yapı veya alan bulunmaktaydı.⁶⁰ *Stadion* yapısının da Ms. 1. yüzyılda yapıldığı⁶¹ ve tiyatro ile birlikte bir kompleks olarak eş zamanlı tasarlandığı düşünülmektedir.⁶² Olasılıkla *stadion* binası inşa edilmeden önce kentte aynı işlevi gören boş bir alan kullanım görmüş olmalıydı. Son olarak bir Hellen kentinin olmazsa olmazlarından sayılabilecek kentin doğu-batı ve kuzey-güney doğrultulu caddeleri de başka bir görünümle kentte mevcuttular.⁶³ Çünkü bugün günümüze ulaşan sütunlu cadde-

⁴⁹ Çelgin 2002, 88–89; kült alanıyla ilgili tartışma ve görüşler için bkz. Özdizbay 2008, 852–853.

⁵⁰ Laube 2003, 151–155.

⁵¹ Martini 2003, 784.

⁵² Martini 2003, 784.

⁵³ Özdizbay 2008, 850.

⁵⁴ Özdizbay 2012, 134.

⁵⁵ Özdizbay 2008, 850.

⁵⁶ Özdizbay 2012, 135–138.

⁵⁷ Şahin 1999, no.36–39; Özdizbay 2012, 138.

⁵⁸ Şahin 1999, 51, 65.

⁵⁹ Özdizbay 2012, 138, 141.

⁶⁰ Özdizbay 2012, 78.

⁶¹ Özdizbay 2012, 79, 141,

⁶² Özdizbay 2012, 141.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin 1999, 25–30.

lerin üzerindeki kalıntılardan caddelerin en erken İmparator Hadrianus zamanında sütunlandırıldığına bilmekteyiz.⁶⁴

Elbetteki mimari yapılar ve kentin alt yapısı ile ilgili olarak ele alınması gereken konuların başında kentin suyla ilgili yapıları ve su tedariki gelmelidir. İçme suyu, yıkanma, kullanılmış suların atılması ve hijyen konuları her zaman bir kent için önemliydi. Yukarıda da daha önceden belirtildiği üzere, *neokoros* unvanlı kentlerin kült aktiviteleri nedeniyle dışarıdan gelecek insanları ağırlaması ve barındırması gerekmektedir. Özellikle İmparator Vespasianus'un imparatorluğunu ilan ettiği dönemde ve kendi iktidarı süresince, Lykia ve Pisidia kentlerinde su tedariki ve suyla ilgili yapıların yapıldığını görüyoruz.⁶⁵ Dolayısıyla İmparator Vespasianus Dönemi'nde kentlerin su ile ilgili yapılarla donatılması, önemli bir işti. Kestros Nehri'nde bir limanı olan kentin, nehre uzaklığı dört kilometredir. Ayrıca kentin su ihtiyacı, Düden ve Kurşunlu nehirlerinden karşılanmaktaydı.⁶⁶ Kurşunlu'dan gelen suyun içme ve günlük kullanıma; Düden'den getirilen suyun ise daha ziyade tarıma ayrıldığı düşünülmektedir.⁶⁷ Perge Kenti'nin su bakımından zenginliğini gösteren en önemli yapıları elbetteki daha sonraki dönemde inşa edilecek olan çeşme yapılarıdır.⁶⁸ F3 adı verilen Hadrianus çeşmesinden başlayarak, Hellenistik Kuleler'e kadar uzanan, sütunlu caddenin ortasından geçen yer üstü kanalının ise, representatif karakteri oldukça yüksekti. Bu kanal bugün dahi Perge'nin Antikçağ'da su zengini bir kent olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca bu su kanalının altındaki yer altı kanal vasıtasıyla da, atık su, kentten tahliye edilebilmiştir. Evlerin dükkânların ve hamam yapılarının kullanılmış suları, bu yer altı kanalına gelen borularla boşaltılırdı.⁶⁹ Görülüyor ki, kentte belli bir dereceye kadar zengin su rezervlerinden ve ileri derecede gelişmiş atık su sisteminden söz etmek mümkündür. Hijyen açısından da kent olasılıkla belli bir standarda kavuşmuş olmalıdır.

İmparator Claudius zamanında Lykia, Pamphylia ve Pisidia bölgelerini kapsayan yol ağlarının yapılması,⁷⁰ özellikle güneydeki kıyı kentlerde hamam ihtiyacını doğurmuştur. Claudius-Nero zamanlarında Perge'ye gelen konukların sayısında olasılıkla bir artış yaşanmıştı.⁷¹ İmparator Vespasianus zamanına değin, kentteki hamam yapılarının durumunu açık bir biçimde bilemiyoruz. Hamamla ilgili en erken bilgilerimiz, Hellenistik Kuleler'in yakınındaki güney hamamına aittir.⁷² Yukarıda da değinildiği üzere, hamam yapısının içerisinde bulunan, Vespasianus için kendisinin hükümdarlığının başında yapılan heykelli onurlandırma anıtından, hamam binasının yapımına daha önceden olasılıkla İmparator Nero zamanında başladığını, hamamın inşa işinin İmparator Vespasianus'un iktidarının hemen ilk senesinde bittiği sonucunu çıkarıyoruz.⁷³ Kentin diğer bir hamam yapısı ise, en geç Ms. 3. yüzyılda inşa edilen, kentin kuzeyindeki batı kapısına girişin yakınındaki kuzey hamamıdır.⁷⁴ Burada cevaplandırılması gereken soru, kentin üçüncü yüzyıla değin, tek bir hamam binası ile yetinip yetinmediğidir. Eğer ger-

⁶⁴ Özdizbay 2012, 147.

⁶⁵ Kadyanda (TAM II.2 651); Patara (TAM II.2 396); Aperlai (IGR III 690); Balbura (IGR III 466); Bubon ve Oinoanda (Hall 1983, 148) gibi kentlerde imparator hamam ve su kemerlerinin inşası için finansman ayırmıştır, ayrıca bkz. Eck 2012, 28.

⁶⁶ Çağlayan 2009, 8; ayrıca bkz. Albek 1972, 289–291; Büyükyıldırım 1994, 123–152.

⁶⁷ Çağlayan 2009, 9.

⁶⁸ Bu yapılar için bkz. Mansel 1975, 368–372; Delemen 2008, 136–141.

⁶⁹ Büyükyıldırım 1994, 151.

⁷⁰ Yol inşaatlarına ilişkin olarak bkz. Walser 1980, 438–462; French 1980, 698 vdd.; Brandt 1992, 13; Takmer – Önen 2008, 109–132. Magie 1950, 547, 1386 dn. 48'e göre, Ms. 50 civarında inşa edilen yol ağı, Pamphyliyalılar ve komşuları arasındaki karşılıklı ilişkilerin artırılmasına ve iyileştirilmesine hizmet etmekteydi.

⁷¹ Kente çeşitli amaçlar nedeniyle gelen konuklar için bkz. örneğin Şahin 1999, no. 35, 40, 41.

⁷² Yapı hakkında bkz. Abbasoğlu 2001, 180–182.

⁷³ Yukarıda da değinildiği üzere, Şahin bu yazıtı, hamam yapısının İmparator Vespasianus'a adandığını gösteren bir bina yazıtı olarak düşünmektedir, bkz. Şahin 1999, 70.

⁷⁴ Özdizbay 2012, 152–153.

çekten kentin başka bir hamam binası yoksa, tek bir hamam yapısı ile yetinmesi, dışarıdan çeşitli nedenlerle gelen misafirlerinin çok olduğunu düşündüğümüz Perge için biraz şaşırtıcı karşılanmalıdır. Bu şartlar altında verilebilecek en doğru cevap, kentin güneydeki hamamın sürekli inşa faaliyetlerine tabii tutularak çeşitli imparatorlar zamanında yenilenmesi olmuştur: Örneğin Flaviuslar Hanedanı zamanında C. Plancius Varus ile C. Postumius Cornutus hamamdaki inşa faaliyetlerinin masraflarını karşılamışlardır.⁷⁵ Ms. 2.–3. yüzyılın başlarında da hamamı yenileme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.⁷⁶ Böylelikle çağlar içerisinde Perge'de Güney Hamam binasının kapasitesi arttırılmış ve kullanım şartları iyileştirilmiştir. Kentin yukarıda anlatılan yapılarından, Perge'nin *neokoros* öncesi dönemde belirli bir mimari alt yapıya sahip, gelişmiş bir kent olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Roma açısından bakıldığında; sahip olunması gereken kriterlerden bir diğeri de kuvvetli bir olasılıkla, kentin iyi bir ulaşım ağı içerisinde yer almasıdır. Şenliklere veya diğer kültürel faaliyetlere katılacak dışarıdan gelen insanların kente rahat ulaşmaları da önemli faktörlerden bir tanesi olsa gerektir. Perge, hem Lykia'dan Korakesion kentine kadar uzanan doğu batı güzergâhında; hem de Lykia'dan kuzeydeki Pisidia Antiokheia'sına kadar uzanan kuzey-güney güzergâhında yer almaktaydı.⁷⁷ Kuzey-güney doğrultulu hattı, Havari Paulus'un da kullandığı ve Perge'ye geldiği bilinir.⁷⁸ Kent üzerinden geçen bu hat, aynı zamanda Akdeniz'de liman yerleşmesi olan Magydos'a kadar uzanmaktaydı.⁷⁹ Bunların yanı sıra Perge'nin, Pisidia'ya; Lyrboton Kome ve *via Sebaste* üzerinden bir bağlantısı da mevcuttu.⁸⁰ Görüldüğü üzere Pamphylia'nın merkezinde yer alan kent, bölgede bir kavşak noktası oluşturmaktaydı. Farklı zamanlar içerisinde inşa edilen bu yol ağları, Perge'nin; önemli bir cazibe merkezi olduğunu göstermeye yetmektedir. Aynı şekilde deniz ulaşımında da kentin avantajlı yapısını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Kent Antikçağ'da muhtemelen biri Kestros Nehri kıyısında; diğeri de Akdeniz kıyısında olmak üzere, iki adet limandan faydalanmaktaydı. Kentin sürekli kullandığı yakındaki limanı Kestros Nehri üzerinde idi.⁸¹ Bir kısım araştırmacılar, kentin nehir limanının, Solak adındaki bir köyde olması gerektiğini belirtmektedirler.⁸² Onların hareket noktaları, yerinde gözlemleyebildikleri mimari kalıntılar ve Solak Köyü'nün Perge kentine olan coğrafi konumudur. Diğer kullandığı liman ise, Magydos'ta idi. Burası MÖ. 4. – MÖ. 2. yüzyıllar arasında Perge'nin egemenliği altında kullanım görmüştü.⁸³ Dikkat çekici noktalardan bir tanesi de hem Perge (Solak Köyü) hem de Magydos Limanları'nın isimlerinin *monumentum Ephesenum*'da arka arkaya sıralanmasıdır. Buna göre hem Perge hem de Magydos limanı MÖ. 75 senesinde *portorium Asiae*'in gümrük istasyonları arasında yer almıştır.⁸⁴ Daha sonraki süreçte Magydos yerleşimi, yine Perge'ye ulaşımı sağlayan önemli bir liman vazifesi görmüş olmalıdır.

Pergeliler eyalet bazlı kült etkinliklerine katılacak konukları ağırlama hususunda çok fazla acemilik çekmemiş olsa gerektirler, çünkü onlar Artemis Kültü için kentlerine gelen yabancıları ağırlamada belirli bir tecrübeye sahiptirler.⁸⁵ Strabon'a göre, kentte her yıl Artemis Kültü için şenlikler düzenlenmekteydi.⁸⁶ Hellenistik Devir'e tarihlenen yazıtlardan bir tanesinde insanların kült şenliklerine katılmak için Pamphylia, Pisidia ve Kilikia'nın komşu kentlerinden geldikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıt-

⁷⁵ Şahin 1999, no. 55, 60; Özdizbay 2012, 140.

⁷⁶ Şahin 1999, no. 194; Özdizbay 2012, 150.

⁷⁷ Ercenk 1992, 363–367.

⁷⁸ Pekman 1973, 29; Ercenk 1992, 367.

⁷⁹ Bkz. Özdizbay 2008, 866. Res. 1.

⁸⁰ Bkz. Özdizbay 2008, 866. Res. 1; Özdizbay 2012, 140.

⁸¹ Kestros'taki limanın canlılığına ilişkin olarak bkz. Hellenkemper – Hild 2004, 361.

⁸² Martini et al. 2008, 170–178; Brückner – Kelterbaum 2013, 348–350.

⁸³ Brückner–Kelterbaum 2013, 348–350; Magydos ile ilgili olarak bkz. Adak – Atvur 1999, 53–68.

⁸⁴ Adak–Atvur 1999, 67–68.

⁸⁵ Martini 2010, 71.

⁸⁶ Str. 14,4,2.

ta, Perge'ye gelenlerin tanrıçaya verdikleri sunu hediyeleri belirtilmektedir.⁸⁷ Ayrıca, kentin insanları ağırlamadaki kapasitesini gösterebilecek en önemli öğelerden diğer bir tanesi, Germanicus'un kentte *conventus* düzenlemesidir.⁸⁸

Neokoros unvanının alınmasından sonra kentin ne tip bir hazırlık içerisine girdiği, diğer bir deyişle kütün kentte nasıl tesis edilmeye başlandığını bilmiyoruz. Şahin, Claudiconium kenti vatandaşlarından ve bir imparatorun (Tiberius veya Claudius) azatlısı olan Tiberius Claudius Plocamus adındaki birisinin *neokoros* kapsamlı kütün Perge'de çıkmasına katkıda bulunmuş olduğunu düşünmektedir.⁸⁹ O'na göre söz konusu imparator azatlısı hem Claudiconium hem de Perge'de imparator kütü rahibiydi ve bu kimse olasılıkla C. Iulius Cornutus'un aracılığıyla Perge'ye gelmiş, kentte imparator kütü ile ilgili faaliyetlerde bulunmuştu.⁹⁰ Şahin, hem imparator kütü rahibi hem de imparator azatlısı olması düşüncesinden hareketle, adı geçen şahsın imparator tarafından Perge'de kütün kurulmasında yardımcı olması için görevlendirildiğini tahmin etmektedir.⁹¹ Ancak bu tahmini şüpheyle karşılamak gerekir. Neden İmparator Vespasianus, Perge kentinde kütün kurulması işi ile yakından ilgilenmiş olsun? Hiçbir Augustus, eyaletlerde eyalet bazlı bir imparator kütünün ortaya çıkışıyla yoğun bir biçimde ilgilenmemiş olsa gerektir. İmparatoru bu bağlamda ilgilendiren konu, kentlerin eyalet bazlı kütleri kurmalarıyla ilgili taleplerini değerlendirmek olmuştur. Ayrıca biz biliyoruz ki, Roma egemenliği altındaki kentlerde kütün ortaya çıkması işiyle yerel elit aileler ilgilenmişlerdir. Bu yolla, aileler ve bireyler, merkezi otoriteyle ilişkilerini güçlendirmişler, topyekün kent halkı ise diğer kent devletleri içerisinde ayrıcalıklı bir konuma geldiklerini hissetmiş, küt şenliklerinden daha fazla ekonomik gelire sahip olmayı amaçlamışlardır. Zaten Perge halkı, Perge Artemis Kütü'nden hareketle, *neokoros* kapsamlı kütün kente ekonomik açıdan getireceği canlılığı da düşünmüş olmalıdır.

Bu şartlar altında kentte imparator kütünün tesis edilmesinde inisiyatif kullanan kimseler Perge'nin elit vatandaşlarıdır ve başlangıçta kentte imparator kütü rahiplik görevini üstlenen kimseler, *neokoros* unvanının alınmasında katkılar sağlamışlardır. Bu anlamda kentteki Cornuti ailesinin büyük emeği olsa gerektir.⁹² Şahin'e göre, kentte ilk küt rahibi C. Iulius Cornutus Bryoninus'tur. Günümüze ulaşan herhangi bir kaynağımız olmadığı için, bu soruya kesin olarak yanıt verememekteyiz. C. Iulius Cornutus Bryoninus, Pisidia'daki Claudiconium ve Conane kentleri tarafından rahip ve oyunların *agonothetes*'i olarak onurlandırılmıştır.⁹³ Sonuç olarak Flaviuslar Hanedanı zamanında C. Iulius Cornutus Bryoninus,⁹⁴ Gnaeus Postumius Cornutus⁹⁵ ile C. Iulius Rufus Neos'u⁹⁶ imparatorların rahipi ve *megala Kaisareia* oyunlarının *agonothetes*'i olarak görmekteyiz. *Neokoros* kapsamında kentte *megala Kaisareia* oyunları beş yılda bir organize edilmiş ve anlaşılan odur ki, bu küt kapsamında görev alan rahipler, imparatorların başrahipleri olarak isimlendirilmişlerdir.⁹⁷ Dolayısıyla kentte tesis edilen küt, sadece imparator Vespasianus için değil; fakat aynı zamanda Vespasianus'tan önce hüküm sürmüş olan diğer imparator-

⁸⁷ Şahin 1999, no.10; Brandt 1992, 147.

⁸⁸ Perge'deki *conventus* hakkında bkz. Şahin 1995, 21–36; Şahin 1999, 37–43.

⁸⁹ Şahin 1999, no.35.

⁹⁰ Şahin 1999, 51.

⁹¹ Şahin 1999, 51.

⁹² Cornuti ailesi için bkz. Özdizbay 2012, 109–112.

⁹³ Şahin 1999, no.42, 43.

⁹⁴ Şahin 1999, no.42–45.

⁹⁵ Şahin 1999, no.60.

⁹⁶ Şahin 1999, no.63.

⁹⁷ İmparator kütü rahiplerine ilişkin ele geçen yazıtlar rahiplerin statü açısından kentin değerli vatandaşlar olduklarını ortaya koyarken, kentten ele geçen rahip büstleri de kentin çeşitli mekânlarının onların heykelleri ile süslediğini göstermektedir. Perge'de şu ana değin, dört adet *arkhiereus* tacı taşıyan portre ele geçmiştir, bkz. Delemen 2009, 173–184; Özdizbay 2010, 195–203.

lar için de geçerli olmuştur. Burrell, kentteki *neokoros* unvanlı bu kültün Augustus ve *Dea Roma* adına kurulmuş olduğunu, delil göstermeksizin dile getirmektedir.⁹⁸ Ancak böyle bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Eğer sadece Augustus ve *Dea Roma*'nın tapınımı olsaydı, yazıtlarda sadece Augustus ve *Dea Roma*'nın rahipleri şeklinde ifadelere rastlamış olurduk. Ayrıca burada da olduğu üzere, içerisine birden fazla veya tüm imparatorları dâhil eden kültlerin Anadolu'daki varlıklarına, en erken Ms. 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın bir biçimde rastlıyoruz.⁹⁹ *Neokoros* unvanı Vespasianus zamanında verildiğine göre, genel imparator kültü içerisinde İmparator Vespasianus için özel bir kült bağlantısı düşünülebilir. Kent ile imparator arasındaki en dikkate değer bağlantı, imparatorun onuruna düzenlenen *Vespasianeia* şenlikleridir. Bu şenlikler aynı zamanda *Artemisia* Şenlikleri ile birleştirilmiştir. Ancak, *Vespasianeia* Şenliklerinin Perge'de düzenlenmesinin nedeni, İmparator Domitianus'un kentin Artemis Tapınağı'na *asylos* unvanı vermesidir.¹⁰⁰ Düzenlenme nedeni ne olursa olsun, *Artemisia-Vespasianeia* Şenlikleri, imparator kültü ile doğrudan doğruya ilişkili olmasa gerektirler. Diğer taraftan, Flaviuslar Hanedanı zamanında kentte düzenlenen imparator kültü oyunlardan bir diğeri ise *treis agones Sebastoi*'dur.¹⁰¹ Bu oyunlardaki *treis* sözcüğünden olasılıkla yarışmacıların yaş kategorileri anlaşılmalıdır.

Sonuç olarak, Perge, *neokoros* unvanını alırken, yukarıda sayılan kriterlere uygun bir Pamphylia kenti profili çizmektedir ve kentteki bu külte, Pamphylia'nın diğer kentlerinden katılımların olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Ancak şu an için elimizde hem bu katılımı hem de Pamphylia'da bir *koinon* olduğunu gösteren hiçbir belge yoktur.¹⁰² Bunun yerine yazıtlar üzerinde nadiren de olsa "*Pamphylia'daki Kentler*",¹⁰³ "*Pamphyliaarkhes*"¹⁰⁴ ve "*Pamphylia Halkı*"¹⁰⁵ ibareleri görünmektedir.¹⁰⁶ Şu ana değin Pamphylia'nın diğer kentlerinden Perge'deki imparator kültüne katılımların olduğunu gösteren belgeler bulamamamıza rağmen, yine de Perge'nin şenlikler açısından Ms. 2. ve 3. yüzyıllarda da canlı bir şehir olduğunu hem agonistik yazıtlar¹⁰⁷ hem de sikkelerden anlamaktayız.¹⁰⁸

Kaynakça

- Abbasoğlu 2001 H. Abbasoğlu, The Founding of Perge and Its Development in the Hellenistic and Roman Periods, şurada: D. Parrish (ed.), Urbanism in Western Asia Minor, New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos, Portsmouth 2001, 172–188 (Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series 45).
- Abbasoğlu 2003 H. Abbasoğlu, Zur Geschichte der Ausgrabungen in Perge, şurada: H. Abbasoğlu – W. Martini (edd.), Die Akropolis von Perge. Band 1: Survey und Sondagen 1994–1997, Mainz 2003, 1–11.
- Adak – Atvur 1999 M. Adak – O. Atvur, Epigraphische Mittelungen aus Antalya II. Die pamphyliische Hafenstadt Magydos, EA 31, 1999, 53–68.
- Albek 1972 A. Albek, Perge Şehri Su Yolları, Belleten 36.143, 1972, 289–291.
- Baz 2008 F. Baz, M.S. I.–II Yüzyıllarda Side Antik Kentine Neokoros Unvanı Verilip Verilmediği Meselesine İlişkin Düşünceler, şurada: İslam Öncesinden Çağ-

⁹⁸ Burrell 2004, 175.

⁹⁹ Price 1984, 57–59.

¹⁰⁰ Şahin 1999, 72–80; Hellenkemper – Hild 2004, 361.

¹⁰¹ Şahin 1999, no. 58.

¹⁰² Krş. Haensch 1997, 295; Levick 2004, 264–265.

¹⁰³ Bkz. TAM II 495.

¹⁰⁴ Bkz. IGR III 474; TAM III 127, 138.

¹⁰⁵ Şahin 2004, no. 321.

¹⁰⁶ Konu ile ilgili olarak bkz. Magie 1950, 576, 1440; Deininger 1965, 81–82; Haensch 1997, 295; Burrell 2004, 175; Marek 2010, 519.

¹⁰⁷ Kentin agonistik yazıtları için bkz. Şahin 2004, 312–319.

¹⁰⁸ Erol-Özdizbay 2012, 203–222.

- daş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan, ed. O. Yorulmaz et alii, İstanbul 2008, 139–152.
- Baz 2013 F. Baz, Aspendos Kentinde İmparator Kültüne İlişkin Gözlemler, Adalya 16, 2013, 71–84.
- Bosch 1957 E. Bosch, Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler (Antalya Bölgesi'nde Araştırmalar 1), Studien zur Geschichte Pamphylens (Untersuchungen in der Gegend von Antalya), (çev. S. Atlan), Ankara 1957.
- Bosch 1967 E. Bosch, Quellen der Geschichte der Stadt Ankara im Altertum, Ankara 1967.
- Brandt 1992 H. Brandt, Gesellschaft und Wirtschaft Pamphylens und Pisidiens im Altertum, Bonn 1992 (AMS 7).
- Brandt – Kolb 2005 H. Brandt – F. Kolb, Lycia et Pamphylia: Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasiens, Mainz 2005.
- Brückner – Kelterbaum 2013 H. Brückner – D. Kelterbaum, The Aksu Çayı (Kestros River) coastal plain and the harbour of Perge – a palaeogeographic and geoarchaeologic Study in ancient Pamphylia (SW Turkey), in: Petasos. Festschrift für Hans Lohmann, (Mittelmeerstudien 2), Paderborn 2013, 341–353.
- Burrell 2004 B. Burrell, Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors, Leiden 2004.
- Büyükyıldırım 1994 G. Büyükyıldırım, Antalya Bölgesi Tarihi Su Yapıları, Ankara 1994.
- Cerfaux – Tondriau 1957 L. Cerfaux – J. Tondriau, Un concurrent du christianisme. Le Culte des Souverains dans la Civilisation Greco-Romaine, Paris 1957.
- Clauss 1999 M. Clauss, Kaiser und Gott. Herrscherkult im römischen Reich, Stuttgart-Leipzig 1999.
- Çağlayan 2009 Ç. Çağlayan, Perge Antik Kentinde Suyun Kullanımı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- Çelgin 2002 A. V. Çelgin, Termessos'taki Artemis Tapınakları. Epigrafik Verilere Göre Genel Bir Değerlendirme, Anadolu Araştırmaları 16, 2002, 87–114.
- Deininger 1965 J. Deininger, Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr., München 1965 (Vestigia 6).
- Deininger 1978 J. Deininger, Zur Begründung des Provinzialkultes in der Baetica, MDAI 5, 1964, 167–179.
- Delemen 2008 İ. Delemen, Antik Çağda Çeşme Yapıları ve Perge'den Örnekler, şurada: Geçmişten Geleceğe Su Yapılarında Taş, Mimarlar Odası Antalya Şubesi 19–20 Aralık 2008, Antalya 2008, 136–141.
- Delemen 2009 İ. Delemen, Two New Portrait Heads with Priestly Crowns from Perge, Adalya 12, 2009, 173–184.
- Dräger 1993 M. Dräger, Die Städte der Provinz Asia in der Flaviezeit: Studien zur kleinasiatischen Stadt und Regionalgeschichte, Frankfurt am Main 1993.
- Eck 1970 W. Eck, Die Legaten von Lykien und Pamphylien unter Vespasian, ZPE 6, 1970, 65–75.
- Eck 2007 W. Eck, Die politisch-administrative Struktur der kleinasiatischen Provinzen während der hohen Kaiserzeit, şurada: Tra Oriente e Occidente: Indigeni, Greci e Romani in Asia Minore Atti del Convegno Internazionale Cividale del Friuli, 28–30 settembre 2006, Pisa 2007, 189–207.
- Eck 2012 W. Eck, Der Anschluß der kleinasiatischen Provinzen an Vespasian und ihre Restrukturierung unter den Flaviern, şurada: Vespasiano e l'impero dei Flavi, Atti del Convegno, Roma, Palazzo Massimo, 18–20 novembre 2009, ed. L. C. Colognesi – E. T. Scandone, Rom, 2012, 27–44.
- Erol-Özdizbay 2012 A. Erol-Özdizbay, Perge Sikkelerinde Agonistik Ödül Taçları, Adalya 15, 2012, 203–222.
- Ercenk 1992 G. Ercenk, Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi, Belleten 56.216,

- 1992, 361–370.
- Ferguson 1987 J. Ferguson, Ruler-Worship, şurada: *The Roman World*, ed. J. Wachter, Londra-New York 1987, 766–784.
- Fishwick 1961 D. Fishwick, *The Imperial Cult in Roman Britain*, *Phoenix* 15, 1961, 213–229.
- Fishwick 1972 D. Fishwick, *The Institution of the Provincial Cult in Roman Mauretania*, *Historia* 21, 1972, 698–711.
- Franke 1968 P. R. Franke, *Kleinasien zur Römerzeit. Griechisches Leben im Spiegel der Münzen*, München 1968.
- French 1980 D. French, *The Roman Road-System of Asia Minor*, *ANRW II* 7.2, 1980, 698–729.
- Friesen 1993 S. J. Friesen, *Twice Neokoros. Ephesus, Asia and the Cult of the Flavian Imperial Family*, Leiden 1993.
- Gliwitzky 2010 C. Gliwitzky, *Späte Blüte in Side und Perge: Die pamphyliische Bauornamentik des 3. Jahrhunderts n. Chr.*, Bern-New York 2010.
- Habicht 1972 Chr. Habicht, *Die augusteische Zeit und das erste Jahrhundert nach Christi Geburt*, in: W. den Boer (ed.), *Le culte des souverains dans l'empire romain*, Genève 1972, 39–99.
- Haensch 1997 R. Haensch, *Capita provinciarum. Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit*, Mainz 1997.
- Halfmann 1986 H. Halfmann, *Die Alanen und die römische Ostpolitik unter Vespasian*, *EA* 8, 1986, 39–50.
- Hall 1983 A. S. Hall, *The Oenoanda Survey (1974–1982)*, *AST* 1, 1983, 145–149.
- Hall 1984 A. S. Hall, *An Unidentified Governor of Lycia-Pamphylia under Vespasian*, *EA* 4, 1984, 27–36.
- Harl 1987 C. Harl, *Civic Coins and Civic Politics in the Roman East, A.D. 180–275*, California 1987.
- Hellenkemper – Hild 2004 H. Hellenkemper – F. Hild, *Tabula Imperii Byzantini 8: Lykien und Pamphylien*, Viyana 2004.
- Herzog-Häuser 1924 G. Herzog-Häuser, *Kaiserkult*, *RE Supplement* 4, 1924, 806–853.
- İplikçioğlu 2008 B. İplikçioğlu, *Die Provinz Lycia unter Galba und die Gründung der Doppelprovinz Lycia et Pamphylia unter Vespasian*, *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 143.2, 2008, 5–23.
- Laube 2003 dn. 48 Die frühkaiserzeitliche Panzerstatue, şurada: H. Abbasoğlu – W. Martini (edd.), *Die Akropolis von Perge. Band 1: Survey und Sondagen 1994–1997*, Mainz 2003, 151–155.
- Leschorn 1992 dn. 18 W. Leschorn, *Die Anfänge der Provinz Galatia*, *Chiron* 22, 1992, 315–336.
- Levick 2004 B. Levick, “How Different from Us”: *Inscriptions of Pamphylian Cities under the Roman Empire*, şurada: *Colloque International a la memoire de Louis Robert*; Paris 2004, 255–276.
- Liertz 1998 U. M. Liertz, *Kult und Kaiser: Studien zu Kaiserkult und Kaiserverehrung in den germanischen Provinzen und in Gallia Belgica zur römischen Kaiserzeit*, Rom 1998.
- Mackay 1990 T. S. Mackay, *The Major Sanctuaries of Pamphylia and Cilicia*, *ANRW II* 18.3, 1990, 2045–2129.
- Macro 1980 dn. 35 D. Macro, *The Cities of the Asia Minor under the Roman Imperium*, *ANRW II*, 7 2, 1980, 658–697.
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ* vol. I–II, Princeton 1950.
- Mansel 1975 A. M. Mansel, *Die Nymphaeen von Perge*, *IstMitt* 25, 1975, 368–372.
- Marek 2010 Chr. Marek, *Geschichte Kleinasiens in der Antike*, Münih 2010.

- Martini 2010 W. Martini, Die Akropolis von Perge in Pamphylien. Vom Siedlungsplatz zur Akropolis, Stuttgart 2010.
- Martini et al. 2008 W. Martini – H. Brückner – N. Eschbach – D. Kelterbaum – M. Recke, Der Flusshafen von Perge in Pamphylien. Ein geoarchäologischer Survey löst ein altes Problem, *Archäologischer Anzeiger* 2008/1, 163–179.
- Mellor 1992 R. Mellor, The Local Charakter of Roman Imperial Religion, *Athenaeum* 80, 1992, 385–400.
- Merkelbach et alii 1997 R. Merkelbach – S. Şahin – J. Stauber, Kaiser Tacitus erhebt Perge zur Metropolis Pamphyliens und Erlaubt einen Agon, *EA* 29, 1997, 69–74.
- Millar 1977 F. Millar, *The Emperor in the Roman World (31 BC–AD 337)*, Londra 1977.
- Mitchell 1986 St. Mitchell, *Galatia under Tiberius*, *Chiron* 16, 1986, 17–33.
- Mitchell 1993 St. Mitchell, *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor* Anatolia, vol 1: *The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule*, Oxford 1993.
- Mitchell – French 2012 St. Mitchell – D. French, *The Greek and Latin Inscriptions of Ankara (Ancyra)*, vol. I: *From Augustus to the end of the third century AD*, Münih 2012.
- Onur 2008 F. Onur, Two Procuratorian Inscriptions from Perge, *Gephyra* 5, 2008, 53–66.
- Onurkan 1969/70 S. Onurkan, *Artemis Pergaia*, *IstMitt* 19–20, 1969/70, 289–298.
- Özdizbay 2008 A. Özdizbay, *Pamphylia - Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge'nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Genel bir Değerlendirme*, şurada: İ. Delemen – S. Çokay-Kepçe – A. Özdizbay – Ö. Turak (edd.), Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı - *Euergetes – Festschrift für Prof. Dr. Abbasoğlu zum 65. Geburtstag*, Cilt 1, İstanbul 2008, 858–861.
- Özdizbay 2010 A. Özdizbay, *Perge'den bir İmparator Kültü Rahibi Portresini Kimliklendirme Önerisi*, *Adalya* 13, 2010, 195–203.
- Özdizbay 2012 A. Özdizbay, *Perge'nin M.S. 1.–2. Yüzyıllardaki Gelişimi = Die Stadtentwicklung von Perge im 1.–2. Jh. n. Chr.*, Antalya 2012.
- Öztürk 2004 A. Öztürk, *Macht der Architektur. Architektur der Macht in der Kaiserzeit von Perge*, şurada: E. L. Schwandner – K. Rheidt (edd.), *Macht der Architektur. Architektur der Macht: Bauforschungskolloquium in Berlin vom 30. Oktober bis 2. November 2002*, Mainz 2004, 201–210.
- Özgen 2009 M. Özgen, *Anadolu'da Roma Dönemi Takları ve Tak Biçimli Kent Kapıları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- Pekman 1973 A. Pekman, *Perge Tarihi. History of Perge*, Ankara 1973.
- Price 1984 S. R. F. Price, *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge 1984.
- Rémy 1986 B. Rémy, *L'Évolution Administrative de l'Anatolie aux Trois Premiers Siècles de notre Ère*, Lyon 1986.
- Roueché 1989 Ch. Roueché, *Floreat Perge*, şurada: M. M. MacKenzie – Ch. Roueché (edd.), *Images of Authority. Papers Presented to Joyce Reynolds on the Occasion of her 70th Birthday*, Cambridge 1989, 206–228 (*Cambridge Philological Society, Suppl. Vol. 16*).
- Scott 1975 F. Scott, *The Imperial Cult under the Flavians*, Stuttgart-Berlin 1996.
- Sherk 1950 R. K. Sherk *The Legates of Galatça from Augustus to Diocletian*, Baltimore 1951.
- Stahl 1978 M. Stahl, *Imperiale Herrschaft und Provinziale Stadt. Strukturprobleme der römischen Reichsorganisation im 1.–3. Jh. der Kaiserzeit*, Göttingen 1978.
- Strobel 1985 K. Strobel, *Ein neues Zeugnis für die Statthalterschaft des M. Hirrius Fronto Neratius Pansa in Lykia-Pamphylia aus Oinoanda?*, *ZPE* 61, 1985,

- 173–180.
- Şahin 1995 S. Şahin, Studien zu den Inschriften von Perge II: Der Gesandte Apollonius und seine Familie, EA 25, 1995, 1–24.
- Şahin – Adak 2007 S. Şahin – M. Adak, Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae, İstanbul 2007.
- Takmer – Önen 2008 B. Takmer – N. Önen, Batı Pamphylia'da Antik Yol Araştırmaları: Via Sebaste'nin Perge-Klimaks Arası Güzergahında Yeni bir Yol Kalıntısı, Adalya 11, 2008, 109–132.
- Walser 1980 G. Walser, Die Straßenbau-Tätigkeit von Kaiser Claudius, Historia 29, 1980, 438–462.
- Weiss 1991 P. Weiss, Auxe Perge. Beobachtungen zu einem bemerkenswerten städtischen Dokument des 3. Jahrhunderts n. Chr., Chiron 21, 1991, 353–392.
- Wlosok 1978 A. Wlosok, Einführung, şurada: A. Wlosok (ed.), Römischer Kaiserkult, Darmstadt 1978, 1–52.